

Ана Б. ПЕЈАНОВИЋ*

ЊЕГОШЕВ ФРАЗЕОЛОШКИ РЈЕЧНИК (Лексикографска концепција)

Апстракт: У раду се образлаже лексикографска концепција *Фразеолошког рјечника Његошевих дјела*. Аргументује се значај израде првог фразеолошког рјечника писца у домаћој лексикографији и наводе се нека искуства из руске ауторске лексикографије.

Кључне ријечи: *Фразеолошки рјечник Његошевих дјела*, ауторска лексикографија, дескриптивни рјечник, тезаурус, диференцијални рјечник, фреквенцијски рјечник, историјски рјечник, вишепараметарски рјечник

1. Пројекат Његошева фразеолошког рјечника пријављен је крајем прошле године и налази се у припремној фази израде. О значају израде фразеолошког рјечника Петра II Петровића Његоша није тешко говорити. У домаћој лексикографији, нажалост, још увијек не постоје специјализовани фразеолошки рјечници, поготово не и фразеолошки рјечници писца. Таква лексикографска издања, међутим, неопходна су како са становишта лингвистичких тако и са становишта литературолошких и културолошких истраживања.

Опис фразеологије писца као пионирски подухват може и треба да почне управо од пјесника Његоша. За то има неколико разлога: први је несумњива књижевна вриједност Његошевог пјесничког опуса, други разлог поткрепљује се чињеницом да већ постоји и дескриптивни рјечник Његошева језика [Стевановић и др. 1983 I и II]. Додатни разлози су монографски описана фразеологија Горског вијенца [Пејановић 2010],

* Доцент на Филозофском факултету у Никшићу

објављена текстологија тога дјела [ГВ 2005], као и текстологије других његових дјела у припреми.

2. Лексикографија – као теорија и пракса разраде и састављања рјечника – једна је од најстаријих човјекових хуманитарних дјелатности са дугом историјом. Ипак, у строго теоријском смислу, ова је наука релативно млада, а њена специфичност огледа се у чињеници да се лексикографија налази на граници између фундаменталне и примијењене науке.

Ауторска лексикографија се у новије вријеме све више издваја из опште лексикографије као дисциплина која има свој предмет, циљ, намјену и кориснике. Основни предмет и циљ лексикографије писца јесте састављање рјечника језика појединачних аутора, њихова анализа и употреба. Као и код састављања рјечника општег језика, и приликом класификације рјечника писца примјењује се више критеријума према којима се ови рјечници могу подијелити. Ми ћемо у раду, слиједећи критеријуме руских научника [Щерба 1958, Ларин 1962, Шестакова 1998], одредити будући рјечник према сваком критеријуму појединачно.

Рјечници аутора се као и општи рјечници према карактеру података који се обрађују у рјечничком чланку (ријеч или реалија) дијеле на *лингвистичке* и *општефилолошке*, односно *енциклопедијске*. У том погледу је јасно да рјечник који се припрема спада у лингвистичке.

Према циљу описа подјела се врши на *дескриптивне* или *описне* (укључујући и преводне) и рјечнике који само пописују, *фиксирају* (индекси, конкорданце, фреквенцијски рјечници). Као примјер фреквенцијског рјечника наводимо дјело Здравка Вукчевића *Фреквенцијски речници* Горског вијенца и Луче микрокозма [Вукчевић 2005]. И опет није случајно што је не само први дескриптивни рјечник писца урађен на грађи Његошевих дјела већ што постоји и фреквенцијски рјечник нашег великог писца. Када буде готов и *Фразеолошки рјечник Његошевих дјела* биће то, вјероватно, наш први фразеолошки рјечник дескриптивног карактера.

Према јединици описа подјела се врши на рјечнике који у одредници третирају *ријеч* и рјечнике који обрађују синтагме (*фразеологизме* или *цитате*). Из самог наслова рјечника који је у припреми види се да он спада у ову другу категорију – у њему ће бити обрађивано надлексемно јединство каква је фразеолошка јединица.

Сљедећи критеријум у подјели је временска перспектива, према којој се рјечници писца дијеле на *историјске* (који су рађени на грађи аутора прошлих епоха) и *савремене* (пишу се на грађи савремених ау-

тора). Традиционално се ауторска лексикографија бавила састављањем рјечника класика, истакнутих стваралаца националне литературе. Тако су у Русији урађени различити ауторски рјечници Пушкина, Љермонтова или Толстоја, у Енглеској – Шекспира и Милтона, рјечници Гетеа и Шилера – у Њемачкој, Сервантеса – у Шпанији. Према овом критеријуму, дакле, лако је сврстати будући подухват у историјске ауторске рјечнике, а као што видимо и у европској ауторској лексикографији бирани су великани националне књижевности, па се и наш избор писца у том смислу подудара са праксом у развијеним културама.

Према броју језика који се користе у опису семантике лексикографске грађе рјечници писца се дијеле на *једнојезичне* и *двојезичне* (и вишејезичне). Већина ауторских рјечника спада у једнојезичне. Да то ипак није правило, потврђују већ урађени двојезични рјечници чији су аутори сарадници Лариновог међукатедрског лексикографског кабинета, какав је рјечник бугарског писца Вапцарова на руском и бугарском језику и за нас посебно важан *Српскохрватско-руски рјечник С. М. Љубише* Олге Трофимкине, који је објављен у Петрограду (тада Лењинграду) још 1970. године. Под руководством истог аутора, а на сугестију самог Ларина и уз консултације Михаила Стевановића и Митра Пешикана, урађен је и *Двојезични српско-руски описни рјечник романа Ива Андрића* На Дрини ћуприја (*Двуязычный сербско-русский объяснительный словарь к роману И. Андрича Мост на Дрине*). Картотеке тих двојезичних рјечника Андрића и Љубише чувају се у Лариновом кабинету на Филолошком факултету Петроградског државног универзитета [Герд 2011]. Митар Пешикан у чланку „Руска лексикографија и рјечници наших писаца” високо оцјењује рад Лењинградске лексикографске школе и наглашава значај и специфичност израде двојезичних рјечника писца. Лингвиста скреће пажњу на важност интернационалне сарадње у области методологије лексикографије, посебно истичући да се „не смију пренебрегнути искуства руске, пољске и других развијених лексикографија — словенских у првом реду (због велике сродности језика), али и несловенских”. У наставку аутор истиче: „Наши будући лексикографски подухвати биће утолико успјешнији ако при њиховом програмирању будемо имали у виду достигнућа и искуства развијених лексикографских школа, нарочито тамо гдје су програми већ обухватили приручнике чија израда нас тек очекује” [Пешикан 1970: 86]. Фразеолошки рјечник Његошева језика биће једнојезички, а у његовој изради биће примijeњена и узета у обзир како ранија тако и савремена достигнућа Ларинове лексикографске школе.

Веома важан критеријум у класификацији ауторског рјечника је обим грађе, према коме се сви овакви рјечници дијеле на *ауторске тезаурусе* и *диференцијалне рјечнике*. Ови други, пак, могу описивати језик појединачних дјела, групе (или циклуса) дјела, дјела једног одређеног жанра или једног периода стваралаштва писца. Б. Ларин, родоначелник Петроградске лексикографске школе, наглашава „да у рјечнику-тезаурусу националног језика, као и у потпуном рјечнику писца, основни задатак није да се објасне непознате ријечи или њихова необична употреба, већ је основни задатак рјечника писца систематизација и тумачење укупног лексичког богатства националног језика или дјела писца, као унутарње цјеловитог, епохалног и објективног”. Према његовом мишљењу, „научну вриједност имају само потпуни рјечници споменика писмености или изабраног писца” [Ларин 1962]. Аутори новије концепције *Рјечника језика Достојевског*, напротив, истичу да приликом описа језика писца није обавезно навести све без изузетка ријечи које се срећу у његовом дјелу, већ само оне одабране које одсликавају индивидуални стил и поглед на свијет аутора. Такве јединице они називају идиоглосама [Караулов 2001]. Његошев фразеолошки рјечник као и фразеолошки рјечник било којег писца требало би да садржи исцрпан, потпун списак фразеолошких ресурса аутора, другим ријечима: пожељно је да то буде ауторски тезаурус. Међутим, имајући у виду конкретне објективне околности, свјесни смо чињенице да такав један подухват захтијева: прво — тимски рад већег броја стручњака, друго — дугорочну припрему и израду. Стога се у првој фази нашега рада одлучујемо на огледни *Његошев фразеолошки рјечник* који би био диференцијалног карактера. Па ипак то не значи да фразеологија Његошевих дјела неће бити детаљно и у потпуности описана. Наша је интенција да тај опис буде потпун, али да у првој фази буде ограничен на фразеологију само одабраних дјела. За почетак би то била три најпознатија Његошева спјева: *Горски вијенац*, *Лажни цар Шћепан Мали* и *Луча микрокозма*. Они су одабрани не само као репрезенти његовог поетског опуса већ и зато што жанровски спадају у исту групу, иако се фразеологија *Луче микрокозма* сасвим сигурно у великој мјери разликује од фразеолошког слоја *Горског вијенца* и *Лажног цара Шћепана Малог*. Могло би се рећи да ће рјечник бити *диференцијални тезаурус*, а овај намјерни оксиморон значи да је циљ потпуна обрада фразеолошких ресурса трију специјално одабраних (и најважнијих) дјела. Епистоларна фразеологија Његошева или фразеологија *Билежнице* је специфична у односу на фразеологију пјесничких дјела, па ће њихов опис услиједити у наредној фази.

Ауторски рјечници се према начину описа дијеле на *једнопараметарске* и *вишепараметарске*. У прве спадају, на примјер, фреквенцијски рјечници. С друге стране стоје вишепараметарски рјечници који лексикографску јединицу карактеришу са неколико аспеката: граматичког, семантичког, прагматичког, функционално-стилског итд. Његошев фразеолошки рјечник у опису рјечничке одреднице садржаће сљедеће информације: семантичку карактеристику односно дефиницију која ће бити описног карактера, граматичку, односно информацију о морфолошкој припадности и синтаксичкој употреби фразеолошке јединице, функционално-стилску, што значи да ће фразеолошке јединице бити одређене према временској перспективи; према критеријуму распрострањености и сфери употребе фразеологизми ће бити одређени као дијалекатски, народни (укључујући и фолклорне), књишки, разговорни и стандардни. Посебно ће бити означени Његошеви оказионални изрази настали различитим врстама ауторских трансформација – замјеном компоненти израза, елипсом компоненти, варирањем, контакминацијом или кумулацијом више фразеологизама у контексту [Пејановић 2010]. Свјесни смо да оваква паспортизација фразеологизама захтијева мукотрпан рад и провјеру фразеолошке грађе на огромном масиву неописане националне, како књижевне тако дијалекатске па и народне фразеологије које се преплићу у Његошевом дјелу. И, наравно, свака фразеолошка јединица биће илустрована цитатима – контекстима из дјела – који разоткривају њену употребу. Другим ријечима, рјечник ће бити вишепараметарски.

Према распореду лексикографских јединица које се обрађују ауторски рјечници се дијеле на *азбучне* и *неазбучне* (по азбучном реду се раде конкорданце). И у описном рјечнику Његошева језика примијењен је азбучни распоред. С обзиром на то да је предмет обраде у нашем рјечнику специфична језичка јединица идиоматског карактера, а имајући у виду да је у питању рјечник писца, немамо намјеру да само дамо списак фразеолошких јединица које се срећу у његовом тексту. Циљ нам је да покажемо функцију и значај фразеолошких ресурса не само у поетици писца већ и значај и мјесто појединих фразеологизма као концепата у језичкој слици свијета. Тај лингвокултуролошки приступ вјероватно ће утицати на коначну одлуку о распореду презентирања грађе.

3. У домаћој лексикографији, колико нам је познато, за сада постоји само један потпуни дескриптивни рјечник писца, и то двотомни *Речник Његошева језика* колектива аутора у редакцији Михаила Стевановића.

вића, коме је претходио селективни једнотомни рјечник који су израдили Радосав Бошковић и Михаило Стевановић у сарадњи с Радованом Лалићем. (Поменућемо да су прије Стевановићевог Речника поједини истраживачи и тумачи Његошева дјела, као Милан Решетар, Антун Барац и Ђуза Радовић, састављали рјечнике уз Његошева дјела. Такви рјечници који су несумњиво значајни разликују се од потпуних рјечника и по намјени и по адресату, и они спадају у приручнике.) Као што смо већ поменули, то лексикографско дјело, као и већ урађена текстологија најзначајнијег Његошевог дјела *Горски вијенац* [види ГВ 2005], те монографски описана фразеологија *Горског вијенца* представља полазиште за рад на рјечнику. За опис фразеологије Горског вијенца обавезно ће бити консултовани описни рјечници српског језика САНУ, Матице српске и Матице хрватске, рјечник ЈАЗУ, као и дијалекатски рјечници, етимолошки рјечници, те Фразеолошки рјечник Јосипа Матешаћа.

Пројекат би имао двије етапе са специфичним циљевима и задацима. Прва етапа обухватила би наставак истраживања Његошеве фразеологије, прије свега Његошевих спјегова, са аспекта фразеолошких жанрова и етнокултурних концепата (методологија се показала оправданом у примјени на тексту *Горског вијенца*) и фразеолошка реконструкција која подразумијева утврђивање аутентичног формалног и семантичког лика појединих фразеолошких јединица и њиховог мјеста у структурно-семантичком моделу. Као крајњи резултат, фразеолошке јединице биле би класификоване према два комплементарна критеријума. Први критеријум је подјела на фразеолошке жанрове, при чему би се описали сви случајеви фразеолошке транспозиције. Други критеријум је подјела фразеолошких јединица у етнокултурне концепте (фразеолошке јединице обједињене истим општим садржајем и културном конотацијом). Тако би рјечник, осим што спада у жанр ауторске лексикографије и жанр фразеолошког рјечника, имао одлике и лингвокултуролошког рјечника. Друга етапа, која је и крајњи циљ пројекта, јесте израда и објављивање *Фразеолошког рјечника Његошевих дјела* (краћи назив који би стајао на корицама био би *Његошев фразеолошки рјечник*).

У раду ће бити примијењени методи словенске фразеолошке лексикографије и лексикографије писца. С обзиром на специфичност рјечника, посебно ће бити примијењена методологија лексичко-семантичке интерпретације русизама и црквенославенизама, који су обимно заступљени у Његошевом дјелу, као и методологија етимолошких реконструкција [види ГВ 2005].

4. Научни и практични значај састављања *Фразеолошког рјечника Његошевих дјела*, у коме би био дат потпуни опис како састава фразеолошких јединица тако и специфичности њиховог функционисања, огледа се и у чињеници да би овакав рјечник могао да послужи као образац за опис фразеологије других писаца. Такав рјечник који би био једнојезички касније би могао да послужи као основа за састављање серија фразеолошких рјечника Његошевих текстова с преводом на стране језике, имајући у виду чињеницу да је Његошево дјело најпревођеније на друге језике и да се изучава и на страним универзитетима. А свима нам је позната сложеност тумачења његовог дјела која је у одређеној мјери и последица неразумијевања фразеолошког слоја његовог гномског израза.

Лексикографско дјело овог типа може бити интересантно не само за стручњаке – лингвисте, литературологе, писце, већ као кориснике *Фразеолошког рјечника Његошевих дјела* видимо и остале научне, културне и јавне раднике, професоре универзитета и студенте, преводиоце, стране и домаће истраживаче Његошевог дјела.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Вукчевић 2005: Здравко Вукчевић. *Фреквенцијски речници Горског вијенца и Луче микрокозма*. Подгорица: ЦАНУ, 2005. (Његошев инситут. Монографије и студије. Књига 5).

ГВ 2005: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмиле Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.

Герд 2011: А. С. Герд. *Из историји науки*. <http://ojs.lib.pu.ru/>

Ларин 1962: Б. А. Ларин. *Основные принципы „Словаря автобиографической трилогии М. Горького“*. – Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания. Санкт-Петербург, 2002. с. 443–450.

Караулов 2001: *Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта / Главный редактор чл.-корр. РАН Ю. Н. Караулов*, Москва: Российская академия наук, Институт русского языка имени В. В. Виноградова, 2001.

Пејановић 2008: Ана Пејановић. *Фразеологија пјесничког текста са теоријског и преводилачког аспекта*. – Гласник Одјелења умјетности / Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 2008, бр. 26, с.119–128.

Пејановић 2010: Ана Пејановић. *Фразеологија Горског вијенца. Фразеолошки жанрови. Културни концепти. Руски преводи*. Подгорица: ЦАНУ, 2010. (Његошев инситут. Монографије и студије. Књига 7).

Пешикан 1970: Митар Пешикан. *Руска лексикографија и рјечници наших писаца*. – Споне, Никшић, 1970, бр. 4.

Стевановић и др. 1983 I: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд – Титоград – Цетиње, 1983.

Стевановић и др. 1983 II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. II. Београд – Титоград – Цетиње, 1983.

Шестакова 1998: Л. Л. Шестакова. *Авторский словарь в аспекте лексикографической типологии*. – Русистика сегодня, Москва, 1998, № 1–2, с. 41–52.

Щерба 1958: Л. В. Щерба. *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград, 1974: Опыт общей теории лексикографии, с. 265–304.

Анна ПЕЯНОВИЧ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ П. НЕГОША

Резюме

Данная статья обосновывает лексикографическую концепцию создания первого фразеологического словаря писателя в отечественной лексикографии.

Ключевые слова: Фразеологический словарь П. Негоша, лексикография, авторская (писательская) лексикография, тезаурус, дифференциальный словарь.